

Caner ÇİÇEKDAĞI*

“Aklın Yolu da Bir Değildir...” (Alev Alatlı) Üzerine

Özet

Aristoteles mantığıyla ilgili olarak yanlış bir anlama sonucu, ‘siyah-beyaz’ seçenekleri dışında ara seçenek bırakmayan bir mantıktır” ifadesi oldukça yaygındır. Alev Alatlı, “Aklın Yolu da Bir Değildir...” adlı eserinde bu yanlış noktadan hareketle Aristoteles kökenli ‘Batı’ mantığının alternatifi olarak bir ‘Doğu’ mantığı da olabileceğini ve hatta olduğunu temellendirmeye çalışmaktadır. Bunu denerken Aristoteles mantığıyla ve genel olarak mantıkla ilgili bir çok içeriksel ve biçimsel hata yapmaktadır. Felsefe eğitimi almış olan yazarın bu kadar çok yanlış yapması şaşırtıcıdır. Bu değerlendirmede, yapılmış olan hatalar açığa çıkarılarak mantığın neliği, temelleri ve sembolik mantıklarla ilişkisi sergilenecektir.

Anahtar Sözcükler

Akıl yürütme, Aristoteles, Çelişmezlik, Çıkarım, Hata, Kıyas, Mantık, Özdeşlik.

About “Aklın Yolu da Bir Değildir...” (by Alev Alatlı)

Abstract

It's common false that Aristotle's logic prefers us only two options like ‘black and white’ and these options are excluded middle. Alev Alatlı also has such false opinions and says us her incorrect expressions by means of this book and tries her arguments to establish. She asserts that Aristotle's logic is one of possible logics and we can call it ‘western logic’. So, there must be another one like ‘eastern logic’. During her establishment she falls in formal and contentional falses about formal logic too much. It's confusing that a writer who has master of philosophy degree makes many mistakes. This critique aims at laying off falses and to show Aristotle's logic what really are.

Key Words

Argumentation, Aristotle, Contradictory, Fallacy, Identity, Logic, Syllogism.

---

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi, Felsefe Öğretmeni.

Bir eseri eleştirmek ve hakkını vererek değerlendirmek zor bir durumdur. Hele bu, çok değer verilen, hatta hayran kitlesi oluşmuş bir yazarınsa iş daha da güçleşir. Alev Alatl işte tam da böyle bir zorluk çıkarmaktadır. Ama Allaktan kendisinin yıllar önce yapmış olduğu bir kitap eleştirisi¹ bu anlamda yol göstericilik yaparak eleştiri işini kolaylaştırmaktadır. Hemen hemen tüm eserlerini okumuş olduğumuz yazar çok birikimli, donanımlı ve bir kitabı yazarken ele aldığı konuyla ilgili binlerce sayfalık araştırma ve okuma yapabilen biridir. Bu yönüyle çok özenli ve kılı kırk yaran, okuyucusuna saygılı bir araştırmacı özelliği vardır. Onun örneğin, "Or'da Kimse Var mı?", "Schrödinger'in Kedisi" veya "Gogol'ün İzinde" adlı nehir roman serilerini okurken bir romana, bir kurguya hiç benzemeyen, gerçekten olmuş olaylara ait tarihsel belgelerle karşı karşıya kalındığı izlenimine kapılmamak elde değildir. Olay örgüleri öylesine sahicedir ve aşına isimlerle doludur ki, insan hayret etmekten kendini alamaz. Değerlendirmeleri o kadar ideolojilerin dışında ama onları da içine alan bir yapıdadır ki sanki dünya dışı bir bilgenin nesnel ve isabetli açıklamalarını dinliyor gibi olursunuz. Çalışmalarındaki titizlik ve özeni, geniş altyapısı bilinen bir yazarın (internet ortamından hayat hikâyesi daha geniş bir şekilde öğrenilebilir), eğitimini de almış olduğu felsefe ve dolayısıyla mantık alanında bir iddiada bulunan bu eserinde böylesine çok sayıda biçimsel ve içeriksel hatayı yapmaması gerekirdi. Eser ilk kez okunduğunda kendisiyle de mesajlaşılarak, burada ifade edilen eleştiriler ana hatlarıyla iletilmiştir. İçten ve alınganlık göstermeyen bir dille böyle bir duyarlılığa ve eleştiriye çok memnun olduğunu belirtmiştir. Kitabın, "Lâf Ola, Beri Gele!" adlı bölümünden anlaşıldığına göre, Alev Alatl ile ilgili bir web sitesinde oluşturulan tartışma ortamında meydana gelen akıl yürütmelerin yanlışlıkları, tartışmacılar arasındaki yanlış anlaşılmalara ve açık olmayan ifadelerin çokluğu üzerine bu sitedeki bir grup kişi, yapılan hatalı akıl yürütmeleri toparlayıp netleştirmişlerdir. Bu bölüm, yazarın dışında gelişen ve bu olaylarla iç içe olan bu grubun çalışmalarının ürünü olup, safsata veya *fallacy* adı verilen hatalı akıl yürütmeleri örneklemektedir. Yazar, bu bölümün öncesini ve sonrasını oluşturacak bir takım düşüncelerini de buna ekleyerek bir bütünlük oluşturmayı amaçlamış ve temelde 'Aristoteles Mantığı'nı eleştiren bir iddiada bulunmuştur. Yazara yapılabilecek ilk eleştiri, bu kitabı kendi dışında oluşan bir temel metne, açıklamalar, ilaveler ekleyerek alelacele ve özensizce oluşturduğu yönünde olacaktır. Çünkü Sayın Alatl'nın geçmişi, eserleri ve kişiliği bu kitapta görülen bütünsüzlükle ve yanlışlarla hiç uyuşmamakta, bunları bambaşka birinin yazdığı izlenimini doğurmaktadır. Başka toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da yaygın olan ve bilmeden yapılan 'Aristo Mantığı', 'Düz Mantık', 'Siyah-Beyaz Mantık' gibi olumsuz anlamdaki nitelermeler Sayın Alatl tarafından sıkça Aristoteles mantığı için kullanılmaktadır. Bu da yazarın, klasik mantığın temel özelliklerini tam olarak anlamadan ve dolayısıyla okuyucuya vermeden, belirli önyargılardan yola çıkarak eleştirilerde bulunduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmede bir yandan içeriksel anlamda yapılan hatalar gösterilirken veya eksiklikleri tamamlanırken diğer yandan biçimsel hatalara dikkat çekilecektir.

¹ Aydın Despotizmi, Alev Alatl, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2002.

Genel Olarak Mantığın 'Ne'liği ve Aristoteles Mantığının Dayandığı Temel İlkeler

Mantık Arapça söz, akıl anlamlarına gelen *nutk* kelimesinden türemiştir. Batı dillerinde ise Yunanca yine aynı anlamlara gelen *logos* kelimesinden türeyen İngilizce *logic*, Almanca *logik*, Fransızca *logique* gibi kelimelerle karşılaşmıştır. Mantık iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki ve her şeyden önceki anlamına göre tüm insanların sahip olduğu bir potansiyel veya yetenektir. Akla uygun olma, çelişkiye, tutarsızlığa yer vermeme, saçmalamama, doğru olma, gerçeklere uygun olma gibi özellikler, bir insanın düşünmesi ve konuşmasında onun mantıklı olduğunun işareti olarak kabul edilir. Burada geçen akla uygunluk veya tutarlılık gibi ölçütler, içinde bulunulan toplumsal, fiziksel koşullarca da belirlenmektedir. Örneğin ilkel bir kabilenin her hasat zamanı bir insan kurban etmesi o zaman ve mekânda yaşayan insanlar için mantıklı olarak görülebilmekteyken, günümüz insanı için bu olgu mantıksızlık olduğu kadar barbarlık anlamına da gelmektedir. Ancak bu sosyolojik tespitten yola çıkarak mantığın tarihsel ve toplumsal bir görelilik gösterdiğini ve birçok mantıklar olabileceği sonucunu çıkarmamız hatalı olacaktır. Burada göreliliği olan kültürdür, ama insan akli, içinde bulunulan kültürü veya bilimi, dini, ideolojiyi kendisine ölçüt olarak hep aynı çalışma ve sonuç çıkarma tarzı ile işlemektedir. Akıl yürütmeleri konu alan mantık, akıl yürütmenin öğelerini oluşturan önermelerin içerikleriyle ilgilenmez. İçerik, yani akıl yürütmemize zemin teşkil eden ve kanıtlamaya çalıştığımız iddia ve bu iddianın dayanağını oluşturan öncüllerinin doğruluğu, bizim doğruluk ölçütlerimizle ilgilidir. Önermelerimizin doğru veya yanlış olması onların ölçütüne, yani varlığı ve gerçekliği nasıl kavradığımızla ilişkin olunca bu kavrayış biçiminin (ama akıl yürütmenin değil) değişken ve göreceli olması da kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, şu önermeler farklı zaman ve kültürlerde doğru veya yanlış olabilmektedirler:

"Dünya düzdür ve zaman bizim dışımızda akıp gitmektedir"

"Dünya yuvarlaktır ve zaman bizim dışımızda akıp gitmektedir"

"Dünya yuvarlaktır ve zaman görelidir."

Bu ifadelerden ilki Ortaçağ'da doğru, sonrasında yanlıştır. İkincisi on yedinci yüzyıldan itibaren doğru, yirminci yüzyıldan itibaren yanlıştır. Sonuncusu ise günümüzde doğru olan bir önermedir. Bu öncüllere göre yapılan bir akıl yürütmeyle gemi yolculuğuna çıkacak bir kâşif, ilkiyle dünyanın sonunda bir boşluğa düşeceği sonucuyla yolculuğundan vazgeçebilirken, diğerleriyle başladığı noktaya döneceği sonucuyla bu yolculuğa çıkmaya karar verebilir. Üç akıl yürütme de hatalı değildir, üç akıl yürütme de geçerlidir, ancak öncül durumundaki önermelerinin doğruluğu değişmektedir. Buna rağmen yazar, kitap boyunca açık veya örtük bir biçimde doğulu ve batılı düşünme tarzlarının ve dolayısıyla mantığının farklı olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bunun için de Nasrettin Hoca fıkralarından veya Hint, Çin gibi doğulu kültürlerin dünya görüşlerinden, hatta İslam dünyasından sık sık örnekler vermektedir (Alatl, 2009: 15, 16, 18, 23, 25, 26, 47, 54). Ona göre batılı mantık tek yönde sıkı kalıplar içinde sonuçlara varırken, doğulu mantık çok yönlü ve gevşek kalıplar içinde çalışan bir özelliktedir. Burada gerçekte yapılması gereken belirleme kültürlerin hayatı algılayış tarzındaki farklılık olması gerekirken, aklın işleyişinin kökten bir farklılığı sonucuna ulaşılmıştır. Eğer 'tevekkül', 'kabullenme', 'kader', 'itaat etme', 'şükretme'

gibi kavramlar insan hayatında ağırlıklı yer kaplarsa değerlendirmeleri de sadece somut verilere dayanmaz, mucizelere, olağanüstü seçeneklere veya sonuçlara da şans tanır ve netice olarak bunlara da ulaşır. Ancak bu sonuçlara ulaşan doğulu aklı, akıl yürütmesinde gerçekten farklı bir yöntem mi kullanmış, yoksa öncüllerinin içeriğini batılıdan farklı mı doldurmuş, ölçütünü mü değiştirmiştir? Bize kalırsa ikincisi olmuştur. Bu tespitlerinin sonucu olarak yazar, Mutezile'yi 'hem... hem' mantığına, İbn Sina'yı da Aristoteles mantığını 'hem... hem' mantığına yaklaştıran kişiye örnek olarak vermiştir (a.e. 63). Yani doğulu kişiler örneğin Türkler, aynı anda ve aynı koşullarda bir ağacı hem ağaç hem de bir kedi olarak görmektedirler. Oysa İslam ve Hıristiyan uygarlığına damgasını vuran Aristotelesçi geleneğin doğurduğu Kındi, Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşd, Razi, Ebheri, Tusi, Cürcani, Yanyaalı Esad Efendi, Gelenbevi gibi birçok mantıkçı, Aristoteles mantığını değiştirmemiş büyük oranda tekrar etmişlerdir. Gerek Batı'da gerek Doğu'da Aristotelesçi mantık geleneği filozofun eksik bıraktığı veya yüzeysel geçtiği konular üzerine eğilerek bunlara dipnotlar, örnekler ekleyerek, ana hatları çizilen bu alanı genişleterek tam bir bilim haline getirmiştir. Akılcılığıyla tanınan İslam uygarlığının, mantığı kökten bir dönüşüme uğratması, değiştirmesi, başka bir mantık bilimi ortaya koyması söz konusu olmamıştır. Esasında biyolojik anlamda da insan soyunun devam etmesi, hayatta kalma becerisi özdeşlik temelinde gerçekleşen böylesi akıl yürütmelerle olabilmıştır. Karşısında beliren tehlikenin hem var hem de yok olduğunu düşünen birisi herhalde varlığını sürdüremezdi. Özdeşlik ilkesini temele alan insan, hayat karşısında başarılı olabilmıştır. Özetlenirse, mantık ilk anlamıyla insan aklının bir özelliği olarak belli kalıplara dayanarak çıkarımlarda, kanıtlamalarda bulunma yeteneği şeklinde belirmektedir. Yazarın birinci hatası da ilk anlamında insan aklının ortak bir yeteneği olan ve özdeşlik temelinde işleyen mantığı, bir bilim olan mantık ile karıştırmasından kaynaklanmaktadır.

İkinci anlamıyla bir bilim olan mantık, doğru, geçerli ve sağlam düşünmenin, akıl yürütmenin, kanıtlamanın kurallarını ve kalıplarını araştırmaktadır. Doğru düşünmenin bilimi de diyebileceğimiz bu disiplini yazar, eski İslam mantıkçılarının tabiri ile *mizan-ül akl*, yani 'aklın ölçütü' olarak tanımlamayı tercih etmiştir (a.e. 11, 47). Çeşitli mantık tanımlamalarından biri de bu olmakla beraber, salt böyle alındığında eksik bir tanımdır. Eğer mantık biliminin tanımda, doğru ve sağlam düşünmenin kurallarının ve biçimlerinin incelendiği, yanlış çıkarımların belirlendiği ve ancak bu yanıyla evrenselleşerek aklın bir ölçütü olduğu vurgulanırsa, yukarıdaki tanımın eksikliğinden kurtularak tam bir tanım olacaktır. Sayın Alatl tarafından bu tanımın böylece, yani eksik olarak verilmesi, okuyucuya böyle sunulmasının tercih edilmesi güzel olmayıp belli bir iddiayı desteklemek için özellikle seçilmiş izlenimi doğurmaktadır. Çünkü bu iddianın devamında aklın ölçütünün sadece Aristoteles mantığında olduğu gibi birileri veya bir kültür tarafından değil, bizzat aklın kendisi tarafından belirlenebileceği ve dolayısıyla birçok akıl ölçütü olabileceği, bizim de kendi mantıklarımızı oluşturabileceğimiz sonucuna ulaşılmaktadır. Onun ileri sürdüğü tez, Doğu ve Batı aklının farklı çalıştığı şeklinde olunca ister istemez mantık bilimine ilişkin olan tanımlaması da dönüşüme uğramaktadır. Eğer mantık biliminin kendisi 'bir ölçüt' olarak kabul edilirse, 'ölçüt'ün de değişkenliğinden veya göreliliğinden artık rahatlıkla söz edilebilir hale gelinecektir. Kaldı ki temelini evrensel bir aklın işleyişi gibi bir olguya dayandıran bir bilim olarak mantık, acaba başka bir coğrafya ve başka bir

toplumda bu kadar kökten farklı başka bir mantık olarak belirebilir mi, tartışmalıdır. Yazarın başlangıçta ortaya koyduğu tanım geçmişte yapılmış, ama günümüz mantıkçılarının artık tercih etmediği, yanlış anlamalara yol açabilen yoruma açık ve eksik bir tanımdır. Yukarıda örneklendirdiğimiz duruma göre 'aklın ölçütü' tanımı, akıl yürütmenin değil de önermelerin doğruluğunu tespit ederken devreye giren bir mihenk taşı olmaya daha uygun gözükmektedir. Çünkü içinde bulunulan kültür, bilimin verileri, bireyin kendi algıları ve hatta aklın yine herhangi bir referans noktasına göre (örneğin matematiğin aksiyomları) belirlediği bir takım temeller bir bilginin doğruluğunun ölçütü olabilmektedir, yoksa akıl yürütmenin değil.

Aristoteles başlangıçta mantığı bir bilim olarak kurmamış, doğru bilgiyi araştıran kimselere güvenilir bir yöntem, bir araç bulmak istemiş ve onu bir alet (*organon*) olarak görmüştür. Doğal olarak akıl yürütmelerin dayandığı en temel elemanlar olarak önerme ve kavramları ele almış, çözümlemiştir. Deneysel yöntemi, yani tümevarımı (*epagoge*) olasılıklı sonuçlara ulaştırdığı için bir yana bırakmış ve bizi **zorunlu olarak** geçerli sonuçlara götüren tek yöntemin tümdengelim (*apodeiksis*) olduğunu söylemiştir. O zaman ona göre, güvenilir bir bilgiye ulaştıracak yöntemde aranacak temel özellik, kanıtlanacak iddianın, yani sonucun eldeki verilerden **zorunlu olarak** çıkmasıdır. Ancak böyle bir durumda bilgi güvenilir, zorunlu ve geçerli olabilmektedir. Bu sorularını O, *Organon*'u oluşturan eserlerinde ayrıntılı bir biçimde ele alır ve analiz eder. Aristoteles sonrası mantıkçıların bu külliyat üzerine yaptıkları çalışmalarla mantık çok daha sonraları bir bilim haline gelmiştir. Tüm insanlarda ortak olarak bulunan bu işleyiş tarzı, ortak olma özelliğini varlıklarda ve insan aklında bulunduğu varsayılan birtakım ilkelerden almaktadır. Yani Aristoteles'te aklın ilkeleri aynı zamanda varlığın da ilkeleridir. Filozofun mantığı, onun varlık hakkındaki görüşleriyle, yani metafiziğiyle, felsefesiyle iç içe geçtiği için ister istemez felsefi bir arka planı bulunmaktadır. İnsan aklının işleyişini hep aynı yapan *a priori* temeller söz konusudur. Filozofun, 'Metafizik' adlı eserinde irdelediği bu temel ilkelere aklın ilkeleri veya mantığın ilkeleri denmektedir. Buna göre 'Özdeşlik', 'Çelişmezlik' ve 'Üçüncü Halin İmkânsızlığı' olmak üzere üç akıl ilkesi mevcuttur. Tüm bu ilkeler aslında özdeşliğin farklı biçimde ifadelerinden başka bir şey değildir. Temele alınan ilke her şeyin kendisiyle aynı kaldığı, sürekli değişip durmadığı, aynı anda hem o, hem de bu olmadığı düşüncesidir. Bu mantığın dayandığı en temel ilke özdeşlik olduğu için Aristoteles kökenli mantıklara 'özdeşlik mantığı' da denilebilir.

Aklın İlkeleri

1- Özdeşlik ilkesi (*principum identitas, the law of identity*): $A=A$ veya $(p \rightarrow p)$ olarak sembolleştirilen, bir şeyin kendisi olduğunu ifade eden, 'aynı'lığa vurgu yapan bir ilkedir. Bir düşünme zincirinin başında bir varlığa veya bir şeye hangi anlam veriliyorsa o düşünme zincirinin sonuna kadar bu anlamın aynı kalması demektir. Örneğin şu an ve şu koşullarda şu cisme ağaç deniliyorsa, yine şu an ve şu koşullarda aynı cisme ev denilemez. Bu ilke çok basit görünmesine rağmen, insan hayatının devamı ve bilginin olanağı için en önemli dayanak ve çıkış noktasıdır. Eğer her şey aynı an ve aynı koşullarda hem öyle hem böyle olsaydı, hiçbir şey hakkında hiçbir şey söylenemez, hiçbir şey kavranamaz, hiçbir şey olmazdı. Aristoteles böylesi bir ilkeye ulaşırken kendisinden önceki dönemin, özellikle de Sofistlerin ortaya koymuş olduğu

tarihsel ve görelî bilgiler anlayışını eleştirerek felsefesini oluşturmuştur. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu, bir şeyin aynı anda hem o hem bu olduğu koşullarda kimse yargıda bulunamayacak, bilginin olanağı tahrîp edilecektir. Oysa yaşam ve sağduyu bize bunun tam tersini göstermektedir. O halde değişen ve oluşa tabî olan yanımız ayrıyken, değişmeyen hep aynı kalan bir başka yanımız da vardır. Filozofun 'öz' adını verdiği bu çekirdek varlık, cins ve türlerde hep aynı kalır ve bireysel varlıkların maddelerini biçimleyerek onları var eder. Bu yanıyla her bireysel varlık, 'şu ağaç', 'Ahmet', 'bu okul' birer tözdür. Ona göre töz (*substantia*), maddesi ve biçimiyle birlikte var olan bileşik yapıdaki her birey, bilgi cümlelerinde ise ancak özne ya da konu olup bir nitelik veya yüklem olamayan, bağımsız olarak var olan her tikel şeydir. Platon'un tersine gerçekliği bu dünyaya indiren filozof, tikel bireysel tözlerin değişime tabî olan yanlarını madde, olmayan yanlarını ise birer öz, form veya *idea* olarak kabul etmiştir. İşte varlıkların ortaklaşa sahip oldukları, ama onları öyle yapan türsel ayırıcı temel özellikler onların özlerini, ayırıcı olmayan genel ortak özellikleri ise ilineklerini oluşturur. Bir tanım, bu nedenlerle bir tür 'öz' belirlemesi, varlıkların 'ne' olduklarının açığa çıkarılması işlemidir. Doğru bilgiler varlıkların bu yapılarından dolayı mümkündür ve dolayısıyla bilim mümkündür. İşte itiraz edilen mantık, burada anılan özdeşlik mantığıdır ve yazar şeylerin aynı anda ve aynı koşullarda hem kendi kendilerine özdeş olabilecekleri hem de kendi kendilerinden farklı bir şey olabilecekleri iddiasında bulunmaktadır.

2- Çelişmezlik ilkesi (*principum contradictionis, the law of contradiction*):

Sembolik olarak $\sim (p \wedge \sim q)$ şeklinde ifade edilen bu ilke bir şeyin aynı anda ve aynı koşullarda hem kendisi hem de kendisi olmayan bir şey olamayacağını söylemektedir. Aristoteles'in deyişiyle bir konuya aynı yüklem hem olumlu hem de olumsuz olarak yüklenemez, çelişki oluşturur. Varlığın çeşitli çelişik özelliklerden geçerek oluştuğu ve değiştiği göz önüne alınırsa bu ilke yanlış gibi görünmektedir. Oysa İlkçağ felsefesinin bu önemli problemine Aristoteles'in verdiği yanıt potansiyel (kuvve, *dunamis*) ile aktüel (fiil, *energeia, entelekhia*) olanın ayrımını yapmakla olmuştur. Bir varlığın şu an olduğu şey aktüel haliyken geçmişte olabileceği imkân, olanak durumları veya gelecekte olabileceği imkânlar onun potansiyelidir. Ancak belli bir an ve koşulda bunlardan ancak biri o varlığın ereğine de bağılı olarak gerçek olabilmektedir. Madde, somut bireysel varlığın potansiyeli iken, form aynı varlığın gerçekleşen durumunu, yani aktüel yanını oluşturmaktadır. Böylece potansiyel ve aktüel ya da olanak ve gerçeklik anlayışı ile çelişme durumu bir çözüme kavuşturulmuş olmaktadır.

Sayın Alatl'ın da dâhil olduğu birçok kişi Aristoteles mantığının bir siyah-beyaz dikotomisi oluşturarak gerçek hayatta aslında ara renklere, gri tonlara izin veren, başka seçenekleri de göz önüne alan fiili durumları görmezden geldiğini ve düz bir mantık olduğunu ileri sürerek eleştirmektedir. Bu da yazarın ikinci önemli hatası olarak görünmektedir. Çünkü olumsuzlamanın (*negation*) tek bir türü olmayıp, karşıtlık (*contrary*) ve çelişiklik (*contradictory*) olmak üzere en azından iki şekli söz konusudur. Karşıt (zıt) olan şeyler fiziksel bir nesne veya olgunun, yani aynı bir cinsin iki uç noktasını oluştururlar ve ara durumlara izin verirler. Örneğin ışık gibi tek bir olgunun bir ucunu siyah ve diğer ucunu beyaz olarak nitelemekle bir karşıtlık oluşturulabilir. Ama bu iki rengin arasına birçok başka renk yerleşebilmekte ve ışık söz konusu olduğunda sadece iki renk seçeneğinden bahsedilememektedir. Keza uzun-kısa, sıcak-soğuk, tembel-çalışkan birer karşıtlık örneğidir. Çelişik olan şeyler ise bir nesne, olgu

veya şey ile onun dışında kalan bütün nesnelere, olgular veya şeyler arasında oluşmaktadır. Örneğin siyahın çelişkiği siyah olmayandır. Siyah olmayan kümesi içine ise siyah gibi belirli bir şeyin dışında kalan ve bir belirsizlik, sonsuzluk alanı oluşturan her şey girmektedir. Mantıkçı ve matematikçi De Morgan'a göre çelişik olan şeylerin toplamı tüm evreni oluşturmaktadır ($x + x$ olmayan = Evren). Şimdi bu tanımdan yola çıktığımızda iki çelişik seçenek olan siyah ve siyah olmayan arasına yerleştirecek bir ara durum kalmamakta, gri veya mavi gibi bir seçenek de siyah olmayanlar kümesinde yer almaktadır. Sonuçta çelişikler arasında keskin bir hat oluşmakta ve bu da ancak iki seçeneğe izin vermektedir.

O halde Aristoteles mantığının 'ya siyah ya da beyaz' seçeneklerini ileri sürdüğünü söylemek öncelikle yanlış bir bilmeye dayanmaktadır. Ancak bu tip eleştiriler kendilerini temellendirirken çağdaş fizik biliminin verilerinden yola çıkarak, bir bilginin doğruluğu veya yanlışlığının tespit edilemeyeceği belirsiz durumların varlığının da geleneksel mantığı yıktığı sonucuna ulaşmaktadırlar. Oysa 'fuzzy mantık' (bulanık mantık) da dâhil olmak üzere çok değerli mantıklar Aristoteles mantığını yıkmamakta, onu temele alarak doğru ve yanlış değerlerinin arasında, ara değer durumları (belirsiz değeri) oluşturmaktadırlar. Aristoteles mantığına gerçek darbeyi bu durumlar vurmaktadırlar. Çünkü doğru ve yanlış değerleri çelişiklik ilkesi temelinde oluşmaktadırlar. Bir şey kendisiyse, özdeşse yani bilgi nesnesine uygunsuzsa doğru, değilse, yani çelişikse yanlıştır. Örneğin "Tebeşir beyazdır" önermesi tebeşir gerçekten beyazsa doğru, tebeşir mavi ise çelişik olacağı için yanlış olacaktır. Fiziğin yeni verileri tebeşirin tam olarak ne renk olduğunun bilinemeyeceği bulanık, belirsiz geçiş durumlarını ön gördüğü için bu belirsiz olan durumların mantıktaki değeri doğru veya yanlışla belli bir yüzde olarak yakınlıkla belirlenmektedir. Örneğin doğruluk değerleri **0** (**Y**) ile **1** (**D**) ölçeğinde ele alınıp, bu iki değer arasında derecelendirildiğinde,

- 0** (tam yanlış),
- 0.1 (az doğru-çok yanlış),
- 0.2,
- .
- .
- 0.5 (yarı doğru-yarı yanlış),
- .
- .
- 0.8,
- 0.9 (çok doğru-az yanlış),
- 1** (tam doğru),

olarak tespit edilmektedir. Bu geçiş durumlarındaki bulanıklık ise aslında hiçbir zaman aşamayacağımız bir fiziksel gerçeklik oluşturmaktadır. Ancak dikkat edilirse bulanık mantık veya çok değerli mantıklar **1** ve **0** gibi temel iki değeri inkâr etmeyip onu da içine alan bir anlayışı temsil etmektedirler. Buradaki bir diğer önemli nokta da Aristoteles mantığının doğru ve yanlış değerlerini çelişiklik ilkesi temelinde

oluşturmasına karşılık, çok değerli mantıkların karşıtlık durumunu temele almasıdır. Çünkü Aristoteles'te olanın olduğunu söylemek doğru, olanın olmadığını söylemek yanlış olup bir çelişkidir. Doğru değeri ile yanlış değeri iki çelişik durumun ifadesidir. Oysa çok değerli mantıklar olumsuzlamanın bir diğer biçimi olan karşıtlık durumlarını da bu değerlendirmenin içine dâhil etmiş gibi görünmektedirler. Çağdaş fizik alanında ortaya çıkan belirsizlik ilkesine göre, atom altı bir parçacığın konumunu daha duyarlı bir hâlde ölçmeye çalıştığımızda momentumunu da o ölçüde belirsiz hale getirmiş oluruz. Yaygın kanı (Kopenhag yorumu) bu imkânsızlığın sebebinin ölçüm aletlerinden ziyade ölçümün kendisinde olduğu şeklindedir. Böyle olunca da hayatta karşılaştığımız olayların kesin değil belirsiz ve olasılıklar içeren durumlar şeklinde cereyan etmekte olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Işığın yapısının birbiriyle uyuşmayan hem parçacık hem de dalga karakterlerini içermesi, kuantum fiziğinin olasılıklar, paralel evrenler içeren teorileri de işleri iyice çığırından çıkarmaktadır. Ancak özellikle fizik biliminin gelip dayandığı noktanın artık yeni bir teoriye, Kuhncu bir deyişle paradigma değişimine ihtiyaç duyulduğunun bir kanıtı olarak da görülmektedir. Atom altı evrende karşılaşılan bu durumu atom üstü evrene (normal dünyaya) genişleterek hayatımızı buna göre düzenleme isteği, bu evrenin şimdiye kadar kendi içinde oluşturmuş olduğu sisteme ve kurallara aykırı gelecektir. İster dinsel açıdan ister bilimsel açıdan bakılsın sonuçta her yaşam ortamı, her eko-sistem kendi kurallarını dayatmaktadır. Yaşadığımız dünya özdeşlik mantığını gerektiren bir yapı göstermektedir. Nasıl ki Einstein'ın genel ve özel görelilik teorileri Newton teorilerini çürütmeyip, onları da içine alan bir yapıdaysa, çok değerli mantıklar da Aristoteles mantığını içine alan ve günlük hayatta daha sağlam sonuçlar veren bir yapıdadır. Mantıkçı Necati Öner bu konuyla ilgili olarak şunu demektedir:

"- Doçentlik tezinizin konusu mantığın menşei ile ilgili, bu konuyu neden seçtiniz?

- Çalışmam sırasında Ziya Gökalp'ın Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde 'Türk Mantığı' başlığındaki bölüm dikkatimi çekti. Gökalp burada mantığın menşeinin toplumsal olduğu, ilkelerinin ferde toplum tarafından empoze edildiği fikrini Fransız Sosyolojisi Okulunun düşünürlerinin görüşüne uyararak eski Türklerin toplum hayatını ele alıp bazı mantık ilkelerinin nasıl doğduğunu açıklamaya çalışıyor. Bu farklı görüşü incelemek istedim ve doçentlik tezi olarak 'Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşeinin Sosyolojik İzahı' adlı bir konu seçtim. Yaptığım incelemede Fransız Sosyoloji Okulu'nun bu görüşünün yanlış olduğu, form olarak mantıklı düşünmenin doğuştan ve değişmez olduğu, en ilkel insanla en medeni insan arasında bu bakımdan bir fark bulunmadığını gördüm. Mantıklı düşünmenin bir tekâmül sonucu meydana gelmediği bütün insanlarda aynı olduğu fikrinde olanlara iştirak ettim. Bu çalışmamda, ilkel toplumda yaşayan bir insanla, medeni bir toplum içerisinde yaşayan insanın farklı düşüncelere sahip olduğunu bu farklılığın mantıktan değil zihniyetten kaynaklandığını tespit ettim. Batılı düşünürler iki farklı zihniyetten bahsederler. Birincisini pozitif veya medeni ikincisini, magique, mystique veya primitif diye adlandırırılar. Ben bunlardan birincisine olgusal (pozitif) ikincisine büyüsel (magique) demeyi tercih ettim." (Kılıç, 1999: 9, 10)

Ortaya çıkan bu yeni mantıkların aslında özdeşlik ilkesine değil, çelişmezlik ilkesine bir eleştiri getirdikleri ve doğru-yanlış gibi çelişen iki değer yan yana ara değerler oluşturdukları gözlenmektedir. Bu anlamda çok değerli mantıkların yanlış

değerinin belirsizliğine, yani De Morgan'ın x-olmayanlar alanının sonsuzluğunun doğurmuş olduğu belirsizliğe (dolayısıyla doğru ve özellikle de yanlış değerinin kesin olarak belirlenememesine) eleştiri yaparak ortaya çıktığı, ama hala özdeşlik ilkesini muhafaza ettikleri söylenebilir.

3- Üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi (*tertium non datur, the law of middle excludue*): $(p \vee \sim p)$ şeklinde ifade edilen bu ilke çelişmezlik ilkesiyle beraber en çok eleştiriye tabii tutulan ilke olarak görülmektedir. Üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi orijinal bir ilke olmayıp çelişmezlik ilkesinin bir sonucu olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla çelişmezlik için yapılan tüm eleştiriler ve belirlemeler bu ilke için de söz konusudur. Bir şeyin ya kendisi ya da kendisi olmayan bir şey olabileceğini, üçüncü bir seçeneğin veya ara bir durumun olamayacağını bildirmektedir. Çelişki ilkesi gereği evren 'p' ve onun sonsuz sayıda çelişki olan ' $\sim p$ ' şeklinde ikiye bölünüyorsa ara durumun yokluğu ilkesi gereği de bu ikisinin dışında bir seçeneğimiz olamamaktadır. Bir şey ya vardır ya yoktur, **ya siyahtır ya siyah olmayandır** ve bir bilgi de ya doğrudur ya yanlıştır. Lotfi Asker Zadeh'in bulanık mantığı, temelde doğru ve yanlış değerlerini reddetmeden ara durumların bulanıklığına, sınırların belirsizliğine dikkat çekmektedir. Bu anlayışın çelişkilik ilkesinden öte karşıtlığı temele alan ve doğru-yanlış değerlerini bunun üzerine inşa eden bir yapı arz ediyormuş gibi görüldüğü söylenmişti. Ya karşıtlıkta görülen bu geçişli durumun iki çelişik elemanda da olacağı ve birinden diğerine keskin bir sınırla geçilemeyeceği varsayılmakta, ya da artık doğru ve yanlış değerleri, olumsuzlamanın çelişkilik türünden karşıtlık türüne doğru kaydırılarak tanımlanmaktadır. Her iki durumda da temel kavrayışlarda bir değişim söz konusu olduğu için 'bu mantık yanlıştır, öteki doğrudur' değerlendirmeleri görelidir. Bu konu ikinci akıl ilkesi bağlamında ele alındığı için daha fazla irdelenmeyecektir. Mantıkçıların dördüncü bir akıl ilkesi olarak gösterdiği ve Leibniz kökenli olan 'yeter sebep ilkesi' Aristoteles'te bulunmayan ve saf bir akıl ilkesi olup olmadığı tartışmalı olan bir ilke olduğundan burada ele alınmayacaktır. Ve aslında bu eleştiride temel olan ilke özdeşlik olduğu için özdeşlik ilkesi ve onun türevleri olan diğer iki ilke ele alınıp incelenmiştir.

Yazarın İçeriksel ve Biçimsel Hataları

Eserde yalnızca 'bir bilim olarak mantık' ile 'bir düşünme biçimi olarak mantık'ın birbirine karıştırılması sorunu bulunmamakta, bunun yanı sıra birçok içerik, bilgi ve biçim, yazım veya çeviri hataları da yer almaktadır. Örneğin eserin, "Aklın Yolu Bir Değildir" adlı bölümünde insanların kelimelerle düşündüğü iddia edilmekte ve birkaç sayfa boyunca bu ifade kullanılmaktadır (Atlı, 2009: 37). 'Kelime' sözlükte, 'Anlamı olan ses veya ses birliği, sözcük' olarak tanımlanıyor (TDK Türkçe Sözlük, 1998: 1264). Psikoloji biliminin verilerinden yola çıkarak ve sözlüğün bu tanımına bakarak 'ses' veya 'ses birlikleri' ile değil, kavramlar ile düşündüğümüzü söylemek daha doğru olacaktır. Kavramlar düşünmenin temel elemanları olup nesnelerin genel ve kalıcı tasarımlarıdır. Yazarın burada, kavramla kelimeyi birbirine karıştırdığı görülmektedir.

Aynı karıştırma "Aklın Ezeli Ölçüsü" bölümünde felsefi birer kavram olan ve Türkçe karşılıklarının olmadığı ileri sürülen *a priori* ve *a posteriori* kavramları için de karşımıza çıkmaktadır. Kendi karşılığını bulmakta özgür olduğunu iddia eden yazar, *a*

priori terimini 'kabullenilmiş bilgi', *a posteriori* terimini 'denenmiş bilgi' olarak Türkçeleştiriyor (Atlı, 2009: 49-50). Oysa bu iki kavram felsefi terminolojinin, 'önsel (*a priori*)' ve 'sonsal (*a posteriori*)' olarak Türkçe karşılıkları olan, yerleşmiş ve iyi bilinen kavramlardır. Herhangi bir felsefe sözlüğü, felsefe ansiklopedisi veya genel olarak bir felsefe kitabına bile bakıldığında bu iki terimin Türkçe karşılıkları hep aynı biçimde görülebilecektir (Cevizci, 2005: 135, 136, 1293; Güçlü v.d. 2002: 1, 2, 1100, 1327; Akarsu, 1979: 22, 137, 138, 157; Tokatlı, 1973: 30, vb.). İzleyen paragraflarda, mantığın biri Öklid, diğeri Aristoteles olan iki ayrı temsilci ile iki ayrı koldan ortaya çıktığı iddiası yer almaktadır (Atlı, 2009: 55). Mantığın tüm bilim ve insan düşünmesinin temelinde olma özelliğiyle zaten tüm insanlarda ve bilim dallarında bulunma gerekliliği bir yana bırakılırsa, aslında Öklid, mantığın değil, matematiğin daha doğrusu geometrinin kurucusu olarak bilinmektedir. Her ne kadar matematiksel ispatlar tümdengelsel bir akıl yürütmeye dayansa da bu matematiğin bir mantık olduğunu göstermez. Gerçi sembolik mantık, Russell gibi matematikçilerin matematiği mantığa indirgeme çabalarının bir ürünüdür ama başarılı olamamıştır. Bilim tarihçileri Öklid'i matematiğin temellerine yerleştirirken Sayın Atlı'nın bu yorumu çok ilginç durmaktadır. Bu bölümdeki bir diğer bilgi hatası da *peripatetik* geleneği Platon ve Aristoteles çevresi olarak sunmakla oluşmuştur (a.e. 55). Platon geleneği veya okulu *Akademia* olarak anılırken Aristoteles Okulu *Lykeum* (Lise) olarak bilinmektedir. Yine bu okula, Aristoteles Okulu'na, ama sadece bu okula aynı zamanda *peripatetikler* denilmektedir. "Eflatun ve Aristo'nun çevrelerinden olup..." diye başlayan bir açıklama okuyucuyu yanıltacak, her iki filozofu aynı ekol içinde görmelerine yol açacaktır. Devamında, "Aristo'ya göre, *felsefe ve bilim aynı uğraştır. Tümevarım* dediğimiz akıl yürütme biçimini kullanarak, eldeki verilerden evrensel sonuçlara ulaşmaya çalışılır." ifadesini bu haliyle vermek okuyucuda Aristoteles'in tümevarımı mı, tümdengelim mi esas yöntem olarak kabul ettiği ve geçerli saydığına ilişkin bir kuşku yaratacaktır. Oysa filozof *epagoge*yi (tümevarım yöntemini) önemsemekle beraber, ele alınan evrenin tümüyle incelenmesinin mümkün olmamasından dolayı zorunlu sonuçların sadece tümdengelim yöntemiyle elde edilebileceğini söylemiştir. Bunu böyle belirtmek kafa karışıklığını ortadan kaldırılabirdi.

Bunların yanında çeviri hatası mı dizgi hatası mı belli olmayan karışıklıklar, yanlış çeviriler ve aktarmalar söz konusudur. Örneğin "Meraklısına" adlı başlıkta, *Temporal modal logic* ifadesi yazar tarafından 'Zamanlı şartlı mantık' olarak çevrilmiştir, ancak doğrusu "zamanlı kiplik mantığı" veya 'Sürelî kiplik mantığı' olmalıydı (a.e. 65). 'Argüman' teriminin eski dildeki karşılığı olarak *kaziyye* verilmiştir ki, *kaziyye* esasında 'önerme' anlamına gelmektedir (a.e.). Devam eden satırlarda, *kaziyye* argüman olarak kabul edildiğine göre, argümanı açıklayan bilgiler verilmeliyken, önermenin ne olduğuna ilişkin bir takım alıntı ve açıklamalar yer almakta ve karışıklıklar dizisi içinden çıkılmaz bir noktaya doğru gitmektedir. Belki de yazarın, argüman ile önermeyi aynı kabul edip *kaziyye* terimini kullandığını varsaymamız gerekmektedir. Ayrıca yine bu açıklamalar içinde 'önerme' terimi, 'bir inancın ifadesi' olarak da tanımlanmıştır (a.e.). Oysa önermeler, yaygın olarak inanç, duygu, emir, dilek, istek, dua ve soru cümlelerinden ayrı tutularak doğru veya yanlış bir yargı bildiren nesnel cümleler veya yargılar olarak kabul edilmektedir. İnanç bildiren cümlelerin önerme olup olmadığı gerçi bir mantık felsefesi konusu olup tartışmalıdır ve 'deontik mantık' adı verilen bir alanda değerlere (inanca ait değerlere) ait önermelerin

ele alınması söz konusudur (Özlem, 1991: 107-112, 323-324). "Meraklısına" adlı başlıkların (çünkü bu sayfalarda "Meraklısına" adı altında birçok başlık var ve ele alınan kavramlar bu başlıklar altında açıklanmaya çalışılıyor.) bir diğerinde 'önerme'nin Osmanlıca karşılığı olarak *burhan* terimi verilmiştir (Alatl, 2009: 66). Oysa *burhan* kanıtlama demektir ve bu yazının izleyen paragrafında da aslında *burhanın* karşılığı olan argüman, yani kanıtlamaya ait açıklamalar yer almaktadır. Bu da tıpkı *kaziyyenin* açıklamasında düşülen bir karışıklığı düşündürmektedir. Eğer olumlu düşünürsek, bir dizgi hatası olmuş ve argümanın karşılığı olan *burhan* terimi ile önermenin karşılığı olan *kaziyye* terimi ile bunlara ait olan açıklamalar yer değiştirmiştir, diyebiliriz. Bu durumda da düzeltme, kontrol, inceleme aşamalarına ait eleştirileri engellemek mümkün olmayacaktır. *Burhana* ait açıklamalar içinde önemli bir bilgi yanlışlığına çarpmaktadır. "Bir argümanın geçerli olup olmadığı, bileşenlerinin tutarlılıkları ile ölçülür" denmiştir ki doğrusu, "Bir argümanın geçerliliği, sonucun öncüllerden zorunlu olarak çıkıp çıkmadığıyla ölçülür", şeklinde olmalıydı (a.e. 65).

Eserde, örnek vermek amacıyla oluşturulan veya çeşitli alıntılar yapılarak kurulan çıkarımlar birçok hatalar içermekte, terim sayıları kurala uygun olmamakta veya terimlerin anlamları hep aynı kullanılmamaktadır. Böyle hatalı örnekler vermemek ve çıkarımları oluştururken çok anlamlılık yanlıtına yol açmamak için öncüller ve sonuç önermelerinde geçen terimlerin hep aynı olması lazımdır. Oysa terimlerin ve önermelerin özensizce seçildiği ve gelişigüzel örneklerin oluşturulduğu, böylece anlam bulanıklıklarına yol açıldığı gözlenmektedir. Örneğin,

"Su kaynağında sıcaklığı 100 dereceyi bulur,

orta terim

100 derece suya el dayanmaz,

orta terim

O halde kaynayan suya elini sokarsan yanarsın"

? ? ?

çıkarmında geçen hem terimler hem de önermeler açısından sorunlar vardır. Basit bir kıyasta küçük, büyük ve orta terim olmak üzere sadece üç terim bulunması gerekirken, burada durum böyle olmamıştır. Ayrıca bu kıyas basit ve koşullu kıyasın bir bileşimi gibi görünmekte, ama yine terimler karmaşası ve kurallara uymama sorunu gözlenmektedir. 'Açıklık' ve 'netlik' mantıksallığın aradığı temel özellikler olduğuna göre, böylesi akıl yürütmeler oluşturmak yerine örneğin şu daha uygun olurdu:

"Tüm kaynayan suların sıcaklığı 100 derecedir,

orta terim

Tüm kaynayan sular el yakar,

orta terim

O halde bazı el yakan (şeylerin) ların sıcaklığı 100 derecedir"

küçük terim

büyük terim

Bu kıyas üçüncü biçim DARAPTI² kipinden, sonuç veren, terimleri ve kuralları açısından uygun ve geçerli olarak oluşturulmuş bir yapıdadır.

Tümdengelim tanımlandığı bir paragrafın başında çıkarım, *istidlâl*, dedüksiyon kavramlarına yer verilmiş ama 'tümdengelim' terimi hiç kullanılmamış ki bu, bir eksiklik (a.e. 67). Devamında tümdengelimde değinilmekte ancak sadece tümel öncüllerden özel sonuçlar çıkarmak şeklinde bir ifadeyle eksik olarak tanımlanmaktadır. Tümdengimsel akıl yürütmelerde tümel öncüllerden aynı zamanda yine tümel sonuçlar da çıkarılmaktadır (a.e. 68, 72). Ayrıca bu tip akıl yürütmelerdeki zorunluluğu belirtmek üzere Yunanca kökenli *apodeiktik* terimi kullanılır. Ancak yazar, sanırım bu anlamı kastederek *didaktik* terimini kullanmıştır. *Didaktik* sözcüğü, 'öğretici yapıda olan' demek olup tamamen yanlış bir karşılığa yazılmıştır. Yine bu başlık altında bir diğer bilgi hatası, "Tümdengelen argümanın sonuçlarının doğru olması için öncüllerinin doğru olması gerekir", diyerek yapılmıştır (a.e. 72). Çünkü yanlış öncüllerden geçerli bir biçimde doğru veya yanlış sonuçlar çıkarılabilir. Doğruluk ve yanlışlık değerleri olgusal bir denetlemeye bağlıdır ve biçimsel bir yapıda olan Aristoteles mantığı olguya, içerikle ilgilenmez, sadece akıl yürütmenin formuna bakar. Doğrusu, "Tümdengelen argümanın öncülleri doğruyken sonucu yanlış olamaz" şeklinde olmalıydı. Tümevarımın geçerlilik durumuna ilişkin bir bilgi de eksik verilerek yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Alatlı, bir gazete yazarının yazısını eserine taşıyarak eleştirmiş, yazısındaki verilerin eksiklikleri yüzünden bu gazete yazarının iddia ettiği tümevarımsal argümanın geçersiz olduğunu söylemiş ve eğer istatistiksel veriler yeterli olsaydı bu gazete yazarının argümanının geçerli olabileceği anlamını doğurmuştur (a.e. 74-75). Oysa istatistiksel veriler yeterli bile olsaydı, bilindiği gibi tüm tümevarımsal akıl yürütmeler, ele alınan evrenin sonsuz sayıda elemanı olmasından ötürü tam bir inceleme yapılamayacağı ve sonucunu geleceğe ilişkin bir inançla oluşturduğu için geçersizdir. Devam eden satırlardaki bir diğer hata ise mantıkçıların bir kıyas türü olarak kabul ettiği bir *entimem*, yani eksik önermeli bir kıyas örneği vererek, verdiği bu örneğin bir açıklama olduğunu söylemesidir (a.e. 76). Elbette ki sağlam, net ve doğru bir kıyas biçimsel olarak da kurallara uygun olmalıdır, ancak bu, eksik önermeli bir kıyası kıyas olmaktan çıkarıp 'açıklama' gibi bir kategori altına getirmez.

Kitabın "Lâf Ola, Beri Gele!" adlı bölümü tümüyle mantık hatalarına, safsatılara ayrılmış ve çok detaylı bir biçimde hata türleri ve örnekleri verilmiştir. Bu bölümün varlığının bile yazarın kitabında iddia ettiği Aristoteles mantığının tek geçerli akıl yürütme ölçüsü olmadığı, başka mantıklar da olabileceği teziyle bir çelişki oluşturduğu çok açıktır. Eğer bir iddia bir düşünceyi çürütmeyi amaçlıyorsa, o düşünce sisteminin

² Klasik mantıkta, 'kıyasın kipleri' ifadesi, dört temel önerme olan tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz önermelerin, iki öncül ve bir sonuç önermesinden oluşan ve toplam üç önermesi olan basit bir kıyasla alabileceği olası sıralanmalar anlamına gelmektedir. Daha sonraları mantıkçılar, kip ve biçimini birlikte düşündüğümüzde 256 çeşidi olabilen bu kıyaslardan geçerli olan 24 tanesini Latince DARAPTI, BARBARA, FERIO gibi, sesli harfleri ve dizilişleri belli bir anlama gelmek üzere uydurulmuş olan kelimelerle sembolleştirmişlerdir. Öte yandan 'Kıyasın biçimleri veya şekilleri' ifadesi ise, basit bir kıyasta geçen üç terimin (küçük, büyük ve orta terim) özne veya yüklem olmalarına bağlı olarak, bu üç önermede olası olan sıralanmalarıyla ortaya çıkabilecek dört biçimi anlatmaktadır (Daha geniş bilgi için bakınız: Mantık- A.Kadir Çüçen, Mantık-Doğan Özlem, Klasik Mantık-Necati Öner).

ortaya koymuş olduğu kuralları temele alıp bunun dışında kalan veya o kurallara uymayan hatalı durumları ve düşünme biçimlerini örnek vererek, "Bunlar hatalı düşünme örnekleridir" demesi, çürütülmeye çalışılan düşünce sistemini baştan kabul etmesi anlamına gelir. Bu çelişki Sayın Alatlı'nın bu satırlarında uzunca bir bölüm boyunca yer alarak, aslında kendi eleştirdiği mantığın da eleştirmiş olduğu yanlış düşünme örneklerini okuyucuya sunmuştur. Üstelik "Ne ki aklın ölçüsünün tek standardı da Aristo mantığı değil! Hiçbir zaman da olmamış! Safsata diye bir şeyin var olmaktan öte, yaygın olmasının belki bir nedeni de bu!" demekle kendi çelişkisini kendisi net bir biçimde ifade etmiştir (a.e. 135). Bu bölümün içinde de özensizce verilmiş biçim ve içerik hataları birbirini takip etmekte ve okuyucuyu şaşkınlığa düşürmektedir. Örneğin,

"Bütün insanlar tutucudur

Mine de bir insandır

O halde Mine de tutucudur"

gibi bir kıyası yanlış ve geçersiz olarak nitelemiştir (a.e. 84-85). Oysa verilen örnekteki kıyas geçerli, ama önermeler yanlıştır. Önermelerin doğru veya yanlış olması formel mantık açısından çıkarımın geçerliliğini etkilememektedir. Ancak geçerli ve **sağlam** akıl yürütmeler doğru önermelerle yapılan akıl yürütmelerdir. Ama yanlış önermelerle başlanan ve yanlış sonuca ulaşılan akıl yürütmeler de geçerlidir! Yeter ki akıl yürütmenin kurallarına veya kalıplarına uygun olsun. Örneğin,

"Tüm kitaplar masadır

Tüm denizler kitaptır

O halde tüm denizler masadır"

şeklindeki bir kanıtlama veya akıl yürütme geçerli bir akıl yürütmedir. Çünkü öncüller size zorunlu olarak bu sonucu çıkartmaktadır. Önermelerinizin yanlış olması referans noktasına (bilime, kültüre, koşullara veya kişiye) bağlıdır ve bu çıkarımın geçerliliğini etkilememektedir. Doğru önermeler kullanılarak aynı kanıtlama kalıbıyla aşağıdaki gibi yine geçerli ama aynı zamanda doğru ve sağlam bir çıkarım yapılmış olunur:

"Tüm kediler hayvandır

Tüm siyam kedileri kedidir

O halde tüm siyam kedileri hayvandır"

Yazar çok önemli bir tarihsel hata yaparak Taoizmin kurucusu olan Lao Tzu'nun İ.Ö. 2500'lerde yaşadığını iddia etmiştir (a.e. 136). Çünkü bu filozof ancak İ.Ö. 6. yüzyılda yaşamıştır! Oluş ve değişmeyi, çatışmayı vurgulayan filozof olarak felsefe tarihinde Herakleitos'u değil Lao Tzu'yu öne çıkararak, kanıtlamak istediği Doğulu mantığına bir temel bulma çabasına girişmiştir. Bir başka şaşkınlığı da *fenomen* teriminin karşılığı olan 'görüngü'nün, diyalektik terimi veya diyalektik akıl yürütme için kullanıldığını söylemesiyle yaşamaktayız (a.e. 139). 'Diyalektik' teriminin Türkçe karşılığı olarak 'eytişim' sözcüğü kullanılmakla beraber yaygın değildir. Oysa yazar diyalektiğe daha uygun bir karşılık olarak 'dillendirilen' sözcüğünü düşünmüş ve bunu kullanmakta bir sakınca görmemiştir. Üstelik bunu, bir de diyalektiğe 'görüngü', yani fenomen dendiğini iddia ederek yapmıştır. Benzer bir özensizliği maddenin çeşitli karşılıklarını

verirken onu bir töz olarak ifade etmesiyle de göstermektedir (a.e. 145). Madde bir töz olarak kabul edilmiş olabilir ama bu maddenin töze eşit olduğunu, ya da madde ile tözün eş anlamlı kelimeler olduğunu göstermez. Asıl varlık (töz) olarak bir kısım düşünürün maddeyi kabul ettiğini gösterir. Bir diğer biçimsel hata, *Multi-valued* (çok değerli mantık) terimi, 'çok değişkenli mantık' olarak çevrilerek yapılmıştır (a.e. 147). '*Multi-valued*' terimi ile '*multi-variable*' terimi birbirine karıştırılarak bu sonuç çıkmış gibi görünmektedir, ancak bu sembolik mantık için önemli anlamsal değişiklikler getirecek bir yanlışlıktır.

Sonuç

Bu kadar karmaşadan, söz etmeye değer bulunmayan ve bahsedilmeyen birçok yazım hatalarından sonra kitap boyunca ileri sürülen asıl iddianın, "Aristo mantığı hayatın belirsizliği, değişkenliği karşısında kesinlik ve değişmezliği getirerek gerçeklikle uyum sağlamaktadır" şeklinde olduğu hatırlanacaktır. Aslında bununla, farkına varılmadan çok eski bir felsefi problemle yüzleşerek bir taraf alınmaktadır. İlkçağ felsefesinin 'oluş' veya 'değişme' konusundaki tartışmaları tam da bu konu üzerinden gelişmekteydi. Varlık sürekli bir oluş içinde ve her şey değişmeye mi tabidir, yoksa değişme bir görünüşten ibaret olup kendisiyle aynı kalan bir şeyler var mıdır? Eğer her şey değişiyorsa bir şeyin bilgisini, tanımını, kavramını elde etmek olanaksızlaşacak ya da en basitinden görelî bir hale gelecektir. Sofistler işte böyle bir kaynaktan beslenerek kendi düşüncelerini temellendirmişlerdi. Oysa diğer seçenek, değişmeden kalan bir takım özlerin olduğunu savunarak bilgiyi de olanaklı bir hale getirmektedir. Atomcular, Platon ve Aristoteles gibi düşünürler değişmez öz anlayışlarıyla evrensel kavramlara, değişmez tözlere vurgu yapmışlardır. Bu metafizik düşüncelerin iddiaları elbette tartışılabilir ve kesinliği yoktur, öznelidir. Ancak günlük hayat deneyimleri özdeşlik mantığı üzerine temellenmekte ve işlemektedir. Fizik biliminin son bulgularının ortaya koymuş olduğu belirsizlik ve görelilikler ise daha çok uç noktalar olan atom altı evrende ve büyük mesafelerin söz konusu olduğu uzay fiziğinde geçerlidirler. İnsan algısının kavrayabildiği dünyada hala Newton fiziği ve kesinlikler geçerlidir. Üstelik daha önce söylendiği gibi yazar, özdeşlik mantığını eleştirirken kendisi de kesin bir bilgiyi savunarak, yani özdeşlik temelinde düşünerek ve davranarak bir çelişkiye düşmektedir. Ayrıca sık sık alıntılanmış olduğu Einstein'ın, "Matematik gerçeği yansıtmadığı için kesindir" sözünde geçen matematik bilimine karşı fazla bir eleştirisi olmadığı da gözlenmektedir. Oysa aynı matematik bilimi ve hatta diğer bilimler tümüyle özdeşlik mantığını temele almaktadırlar. Alatlı, ABD başkanı Barack Obama'yı şöyle uyarmaktadır:

"Bakın geldiğimiz noktada, dünya tarihine *ya bir turist gibi geçeceksiniz ya da bir fatih gibi*. Turist olacaksınız, yıkık bir tarihi çeşme gördüğünüzde mesela, yanında resim çektirir, döner arkanızı ülkenize gidirsiniz. Ama bir fatih iseniz o yıkık çeşme artık sizden sorulur. Onarmakla mükellefsiniz. Hollywood'u yeniden yapılandırmanız Başkan Obama!" (Başaran, 2009).

Bu satırlarda olduğu gibi düşüncelerini sergilerken defalarca 'ya o, ya bu' şeklinde ikili seçenekler oluşturarak Aristoteles mantığından daha keskin bir tavır aldığı, 'ya siyah ya da beyaz' ikiliği oluşturduğu gözlenmektedir. Böylece eleştirdiği düşünce biçimini aslında kendisi kullanarak bir çelişki içine düşmektedir.

Günümüzde, özellikle çağdaş fiziğin bulguları görelilik ve belirsizliği işaret etmeye başlayınca, bir dönemin sofizmi yeniden canlanarak, Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür" mottosunu tekrar dillendirmeye başlamıştır. Yazarın da katıldığı bu söylem, bu yeni sofizm, esasında daha kendisini temellendirmeye başladığı anda yine kendisini çürütmeye mahkûm bir duruma gelmektedir. Eğer her düşünme, her kültür çevresi, her çağ kendi doğru düşünme biçimlerini en doğru, ama yine de görelilik olarak belirleyebilseydi ve ileri sürülen iddialar, kanıtlamalar, çıkarımlar aynı anda hem doğru hem de yanlış olsaydı, eğer özdeşlik temelinde düşünmeseydik şu satırları yazmak bile mümkün olamayacaktı. Doğan Özlem bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

Aristoteles'ten beri ontologlar, bir 'varlık sistemi'ni hep iki değerli mantığın imkânlarıyla bize sunmuşlardır. Oysa artık birden fazla mantık sisteminin altında birden fazla 'varlık sistemleri'nden, 'varlık yorumları'ndan söz etmek gerekmektedir. Denebilir ki, felsefe tarihinde Aristoteles'ten N. Hartmann'a kadar zaten birden fazla 'ontolojilere' rastlamak mümkündür. Ama burada, tüm bu 'ontolojiler'in felsefe tarihi boyunca iki değerli mantık sistemi altında ortaya atılmış 'varlık yorumları' olmak bakımından bir ortaklıkları vardır. Wittgenstein'dan Carnap ve Popper'a kadar, yüzyılımızda 'bilim mantığı', 'bilim kuramı', 'bilim felsefesi' adları altında konu kılınmış olan bilimlerin geliştirdikleri 'gerçeklik yorumları' da, en nihayet, klasik mantığın iki değerli sistemi altında ortaya atılmışlardır. Ayrıca 'bilim kuramı', 'bilim mantığı', vb. adları altında sürdürülen felsefi çalışmalarda bile, bilimin kendisi, yine iki değerli bir mantık olduğunu gördüğümüz lojistiğin (sembolik mantığın) ışığı altında inceleme konusu kılınmıştır. Kısacası, ontolojide olsun, bilimde olsun, bugün örneklerini gördüğümüz tüm 'varlık yorumları', iki değerli mantığın güdümünde geliştirilmişlerdir. Oysa artık biliyoruz ki, 'varlık' ve 'gerçeklik', birden fazla mantık sisteminin güdümünde yorumlanabilmektedir. Fakat klasik olmayan mantıkların, çok değerli mantıkların değerini ve sundukları varlık ve gerçeklik yorumlarını kavramak olanaklı mıdır? Buna hem evet hem hayır denebilir. Bu mantıkların güdümünde geliştirilmiş gerçeklik yorumlarını, bizim klasik mantığa göre şekillenmiş ve 'klasik gerçeklik yorumu' diyebileceğimiz gerçeklik yorumumuza uyarlamaya çalışan modeller geliştirilmiştir. Reichenbach'ın girişimi örneğinde olduğu gibi, görülmüştür ki, klasik olmayan mantıkların yardımıyla geliştirilen gerçeklik yorumlarının ne ifade ettikleri problematiktir. Çünkü, en nihayet, bu gibi yorumları iki değerli mantığımıza 'çevirmek' ve 'anlamlandırmak' zorunda kalıyoruz. İşte bu noktada çok önemli bir saptama yapmak fırsatını buluruz: iki değerli mantık, teorik planda, özdeşlik öğretisi temelinde geliştirilebilecek mantık sistemlerinden sadece birisidir. Ama aynı iki değerli mantık, diğer mantık sistemlerini teorik planda bile anlamak ve değerlendirmek için başvuracağımız tek pratik 'organon'umuz olmaya devam etmektedir. İki değerli mantığımızın tek işlevinin, bizler için gerçekliği ve hatta diğer mantıkları da 'anlamlandırmak' işinde başvurduğumuz teorik 'organon' olmak olmadığı, onun bunun yanı sıra en önemli işlevinin öznel arası anlaşmanın ve iletişimin de vazgeçilmez 'medium'u olmak olduğunu görüyoruz (1991: 307-308).

Herkes için ortak olan bir referans noktası, tüm iddialar ve kanıtlamalar için bir kriter olma işlevini yerine getiren mantığın bu yönüne Stoalı filozof Epiktetos, mantık öğretirken bir öğrencisinin kendisinden mantığın gerekliliğini kanıtlamasını istemesi üzerine vermiş olduğu cevapla dikkat çekmiştir:

"Peki ama benim kanıtlamamın bağlayıcı olduğunu sen nereden bileceksin?"
(Emirođlu, 2007: 3)

Kaynaklar

- AKARSU, Bedia (1979) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- ALATLI, Alev (2009) *Aklın Yolu da Bir Değildir*, Ankara: Destek Yayınları.
- BAŞARAN, Başar (2009) *Alev Alatl ile Söyleşi*, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetay&ArticleID=941185>
- CEVİZCİ, Ahmet (2005) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- EMİROĞLU, İbrahim (2007) *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları.
- GÜÇLÜ, A. Baki; UZUN, Erkan; UZUN, Serkan; YOLSAL, Ümit Hüsrev (2002) *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- KILIÇ, Recep (1999) *Prof. Dr. Necati Öner ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9473.pdf>
- ÖZLEM, Doğan (1991) *Mantık*, Ankara: Ara Yayınları.
- PARLATIR, İsmail; GÖZAYDIN, Nevzat; ZÜLFİKAR, Hamza (1998) *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOKATLI, Attila (1973) *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.